

Шевченко і Волинь

«...Не замовкне вівки твій голос між нашим народом і мов луна неперестанна, додаватиметься він і нам, і нащадкам нашим, поки не замре у синів України щире серце, поки нам миле ріднеє слово і громадське добро... За твоїм льотом і ми полетіли — і вже не згорнемо крил: підіймемось раз і вдруге; будемо літати, як той голуб Ноїв, поки не знайдемо свого пристанища», — ці мудрі і проникливі рядки, що переважають веломовні розлогі писання, мовив над труною Тараса Шевченка Василь Білозерський. Його слова прощання подано у книзі-альбомі «Доля»*.

Таких глибоких оцінок великого Кобзаря у цьому виданні не один десяток. Чимало з них, на жаль, і досі мало знають навіть найпалкіші шанувальники нашого національного генія.

Зміст цього незвичайного видання розкривається читачеві таким чином:

«Книга про ТАРАСА ШЕВЧЕНКА в образах і фактах, в якій оповіджено про його високе життя, про людей, з якими він приятелював та зустрічався, і про світ, який його оточував, про міста, села та будинки, де він бував і жив, про буття його народу, який він оспівував, про книги, які він видавав, бачив і читав, про картини, про його прижиттєві зображення в малюнках, гравюрах та портретах, а також про художників, котрі ілюстрували його твори».

ВОЛИНЬ ТА ПОДІЛЛЯ

«Ось найголовніші із матеріалів, які послужили мені для цього збірника: А. Рукописні збірники... 5. Т. Шевченко у Сквирському повіті».

І. Рудченко.

Передмова до «Чумацких народних песен»

Зажурився бідний сірома,
Отець-ненька помирає,
Та побила лиха година,
Та побила й не одна...

Пісня, записана Т. Шевченком
у Сквирі і Жаботині

«Пред'явнику сього, співробітнику височайше утвердженої при мені Тимчасової комісії для розбору давніх актів, вільному художнику Шевченку доручено зібрати в Київській, Подільській та Волинській губерніях різні свідцтва про народні перекази, оповідання про могили, древні пам'ятники, а також давні акти, папери і т. под. Через що наказується міським і земським поліціям Київської, Подільської і Волинської губерній виявляти п. Шевченку при виконанні сього доручення найдіяльніше законне сприяння.

Київ, жовтня, 15 дня, 1846 рік.
Генерал-губернатор Д. Бібіков

«Виїхав Шевченко з Києва у двадцятих числах вересня. Маршруту ми не знаємо. Очевидно, пролягав він на південний захід, оскільки розшуки й дослідження почалися з Кам'янець-Подільського».

Т. Г. Шевченко.
«Біографія»

«Краєвид Кам'янець-Подільського з-за мосту».
Гравюра за малюнком
М. Ключевського.
XIX ст.

* За книгою Доля : кн. про Тараса Шевченка в образах та фактах / авт.-упоряд. тексту В. О. Шевчук. — К. : Дніпро, 1993. — 779 с.

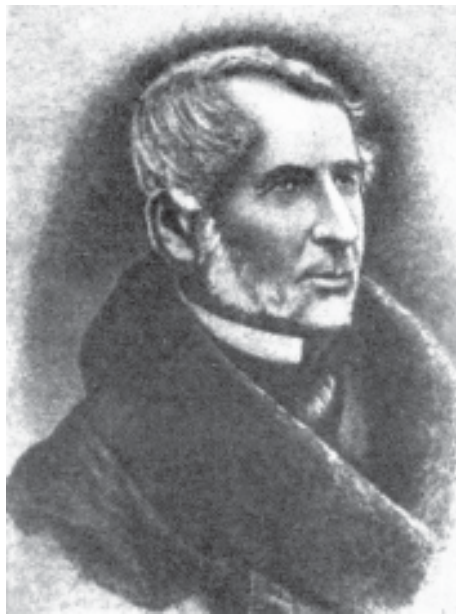
До 200-ліття Т. Г. Шевченка

«Беру зі столу свічку й читаю заголовок, здається, слов'янськими буквами: «Украинская поэзия» Н. Падури... Поезія Падури мені відома, та ще й як відома».

Т. Шевченко.
«Мандрівка з приємністю
та й не без моралі»

«Лише 1844 року спромігся поет за власною редакцією випустити „Ukrainku Tymka Padury“, що обіймають усього 13 поезій».

В. Гнатюк.
«Тимко Падура»

Падура Тимко (1801 – 1871) – польський і український поет. Т. Шевченко критично оцінював його поезії в повісті «Мандрівка з приємністю та й не без моралі» і в «Щоденнику» (у запису від 20 травня 1858 р.).

Невідомий художник.
«Портрет Т. Падури».
XIX ст.

«Наречена з батьком».
Малюнок Білоусова,
літографія Лемерсьє. 1843

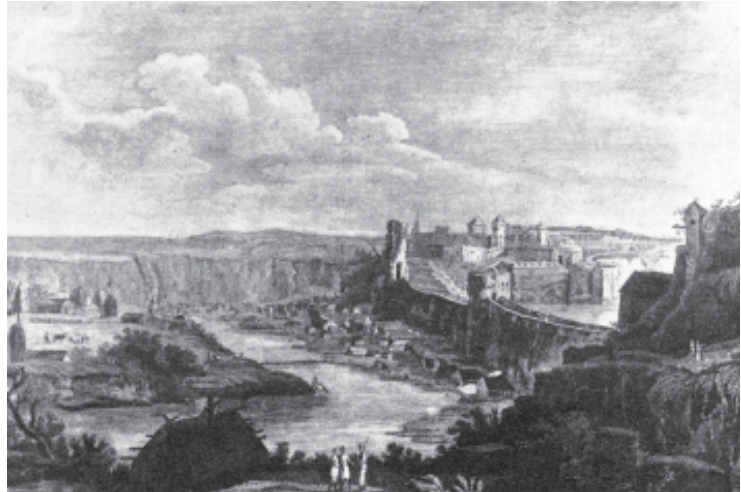
«Од берегів тихого Дону до кременистих берегів бистроплинного Дністра – один ґрунт землі, одна мова, один побут, один вид народу; навіть пісні одні й ті самі. Як одної матері діти. А минуле життя цієї купки задуманих дітей великої слов'янської сім'ї не однакове... На Волині або на Поділлі рідко де побачиш могилу. А понад берегами Дніпра, на Полтавщині та Київщині, не пройдете й верстви полем, щоб не побачити його окраси – високої могили, або й десятка могил... Що ж говорять допитливому потомкові ці темні могили, яких так багато понад берегами Дніпра, і велетенські руїни палаців та замків понад берегами Дністра? Вони говорять про рабство і волю. Нужденні, слабосилі Волинь і Поділля! Вони охороняли своїх розпинателів у неприступних замках та розкішних палатах. А моя прекрасна, могутня, волелюбна Україна повним-повно начиняла своїм вольним і ворожим трупом незліченні величезні могили. Вона своєї слави на поталу не давала, ворога-деспота під ноги топтала і, вільна, нерозтлінна, вмирала. Ось що означають могили й руїни. Не дурно такі смутні й сумовиті ваші пісні, задумані земляки мої! Їх склала воля, а співала тяжка самотня неволя».

Т. Шевченко.
«Мандрівка з приємністю
та й не без моралі»

«Вигляд Кам'янця при в'їзді в нього трохи вражає кожного своєю незвичайністю: місто розташоване на широкій кручі, яку обмиває з усіх боків річка Смотрич; по краях цієї кручі зведені були колись високі і широкі стіни з баштами і ворітьми; частина стін і деякі башти вціліли й досі».

К. Арсеньев.
«Путевые записки о Западной и Юго-Западной России». («Журнал Министерства внутренних дел, 1845»)

«Замок Кам'яця-Подільського».
Гравюра М. Подолінського.
1818

«Іоано-Предтеченська церква у Кам'янці-Подільському». Малюнок К. Веєрмана, гравюра Хохрякова. ХІХ ст.

Кам'янець-Подільський.
Ратуша. Фото

В. Тропінін. «Портрет старого українця». (Устим Кармелюк?). Олія

«У Кам'янці-Подільському 3 квітня 1846 року Чуйкевич записав до альбому Шевченка три народних пісні: „Пливе щука з Кременчука, тече собі стиха“, „Зійшла зоря ізвечора та й не назорилася“, „Ой Кармелюче, по світу ходиш“».

П. Жур.
«Дума про огонь»

Кармалюк (Кармелюк) Устим Якимович (1787–1835) – український народний герой. У фольклорних записах Т. Шевченка є пісні й про Кармалюка. Поет називав його «славним лицарем». У «Щоденнику» (запис від 20 травня 1858 р.) записано пісню «Повернувся я з Сибіру». Т. Шевченко помилково вважав її автором Т. Падуру.

Чуйкевич Петро Омелянович (1818 – бл. 1875) – вчитель, український етнограф, приятель П. Куліша, М. Костомарова, О. Бодяньського. Був під слідством у справі Кирило-Мефодіївського товариства. Т. Шевченко познайомився з ним у 1843 р. в Києві, зустрічалися в М. Костомарова. Восени 1846 р. бачились у Кам'янці-Подільському.

ЖИТОМИР

«Серед губернських міст він займає досить незначне місце; з часу затвердження губернським містом він помітно забудовується і прикрашається, але багатим Житомир ніколи не буде...

Не передбачається і в майбутньому ніяких надій на процвітання; ріка Тетерів несудноплавна, сухопутне сполучення утруднене...»

К. Арсен'єв.

«Путевые записки о Западной и Юго-Западной России»

«Житомир». Гравюра другої половини XIX ст.

«15 жовтня 1846 року Волинська духовна консисторія слухала переданий їй для „належного розпорядження” лист Бібікова від 21 вересня. Було вирішено послати всім монастирям, духовним правлінням і церковному начальству Житомирського і Кременецького повітів, а також Волинському семінарському правлінню і духовному собору Почаївської лаври укази про сприяння Шевченкові у виконанні доручення генерал-губернатора».

П. Жур. «Дума про огонь»

НОВОГРАД-ВОЛИНСЬКИЙ

«На гранітних берегах чудової річки Случі, там, де вона, верстов за дев'ять угору від Новоград-Волинського, звившись неначе гадюка, утворила правильне коло верстви на дві впоперек, і саме в центрі цього кола лежать оточені дібровою руїни здоровенних кам'яних палат. Колись це було житло однієї знатної польської родини, а тепер там живуть сови й кажани».

Т. Шевченко. «Варнак».

1845 року. Київ

«На полях Волині й Поділля ви часто любуетесь мальовничими руїнами стародавніх масивних замків та палат, колись-то пишних, як-от в Острозі або Корці. В Корці навіть церква, сховище набальзамованих трупів фамілії графів Корецьких, сама собою розвалилась. Що ж нам кажуть, про що свідчать ці похмурі свідки минувшини? Про деспотизм і рабство? Про хлопів і магнатів!»

Т. Шевченко.

«Мандрівка з приємністю та й не без моралі»

«Звягель (Новоград-Волинський). Рештки фортеці, збудованої в XVII ст.». Малюнок Н. Орди. Літографія Фаянса. 1860-ті рр.

ОСТРОГ

«Острог. Руїни замку князів Острозьких».
Малюнок З. Фогеля, гравюра Гамера. 1820

«Із капуцинського монастиря я пішов на гору, де стояли руїни православної церкви Богоявлення, а біля неї башти, що були в огорожі двору князів Острозьких, і залишок їхнього дому, що його займали тоді якимсь присутственным місцем. На церкві не було даху, і самі стінки в багатьох місцях загрожували падінням, так що ходити між цими руїнами було небезпечно. На верхівці башт мальовниче виросли випадково насяніні дерева».

М. Костомаров.
«Автобіографія»

«Говорили, що під горбом є підземні ходи, але я не знайшов нікого, хто б мене повів туди. Обдивившись Острог, я рушив далі в дорогу».

М. Костомаров.
«Автобіографія»

«Церква в Острозі».
Малюнок Струкова,
літографія Джюжина.
Середина XIX ст.

«Острог. Руїни
католицького кляштору
та єзуїтського колегіуму».
Малюнок Н. Орди,
літографія Фаянса.
Середина XIX ст.

КРЕМЕНЕЦЬ

«Першим моїм ділом було вийти пішки на вершину крутої і високої гори, де виднівся завалений замок, що приписувався переказом королеві Бонні, дружині короля Сигизмунда I... Досягши вершини, я побачив чудовий краєвид розкинутого біля підніжжя міста, а в долині розсипалися різноманітні горби гірських вершин, покритих лісом».

М. Костомаров.
«Автобіографія»

«...Я завернув у Кременець подивитись на королеву Бонну та на палати, або кляштор, що будували в той час під Кременецький ліцей. Пером земля тобі, благородний Чацький! Ти любив мир і просвіту! Ти любив людину так, як Христос заповідав нам любити її!»

Т. Шевченко.
«Варнак». Новопетровськ,
кінець 1853 — початок 1854 рр.

Чацький Тадеуш (1765–1813) — польський діяч у галузі освіти, брав участь у створенні Вищої волинської гімназії в Кременці (1805), перейменованої 1819 р. в Кременецький ліцей. Т. Шевченко, можливо, був обізнаний із виданням творів Т. Чацького («Dziela», т. 1–3, Познань, 1843–1845).

Невідомий художник.
«Портрет Тадеуша Чацького».
Початок XIX ст.

«Кременець». Малюнок І. Зейдліца, літографія Лемерсьє. 60-ті рр. XIX ст.

ПОЧАЇВ

У Києві великому
Всіх святих благала;
У Межигорського Спаса
Тричі причащалась;
У Почаєві святому
Ридала, молилась...

**Т. Шевченко. «Невольник»,
1845, с. Мар'янське
[1858, не пізніше квітня 1859,
С.-Петербург]**

«Намісник, малорос із-під Києва, говорить малоросійською мовою і сипле анекдотами: людина найлюб'язніша і разом з тим втілена доброзичливістю. Братії чоловіка з 20-ть».

**М. Костомаров. З листа
до К. Сементовського, кінець 1844 р.**

«Вона (лавра) побудована на горбі, однак не найвищій із цих гір... Гора з південного боку заслонена стіною з вікнами на два поверхи; це так звана печерна церква. Головна церква стоїть на галереї, поставленій над печерним будинком. Посередині велика баня, а біля входу дві башточки, трохи нижче бані, що з'являє вплив католицизму. Алтар повернутий на північ. Праворуч, в рівень з церквою, будівля келій у два поверхи, що обходить по краю галереї доокруг головну церкву. В дворі на лівому боці архієрейський дім з хрестовою, а на правій неспівмірна із будівлею церкви і келій дзвіничка, а далі другий дім — бозна-що — готель, у якому не буває жодного гостя».

**М. Костомаров. З листа
до К. Сементовського, кінець 1844 р.**

«Лавра мала чималу бібліотеку. Серед її 2000 томів були цінні стародруки... В архіві лаври зберігалося багато документів XVII століття. Виконуючи завдання Археографічної комісії, поет, безсумнівно, цікавився цими книгами і документами».

П. Жур. «Дума про огонь»

*Почаїв. Готель Почаївської лаври,
де зупинявся Т. Шевченко
1846 р. Фото*

*Т. Шевченко. «Собор Почаївської лаври.
Внутрішній вигляд». Акварель. 1846*

Акварелі Т. Шевченка — див. с. 3 обкладинки

ВИШНЕВЕЦЬ

«Містечко Вишневець за містоположенням поступається багатьом місцям Західної Волині, але з високих пунктів краєвид дуже непоганий. Тут є величезний палац на два поверхи, пофарбований дикою фарбою, з двома великими крильми і довгими галереями».

М. Костомаров. 3 листа до М. Сементовського, кінець 1844 р.

«Переходячи до старого театального залу, Кружилко, раптом звертаючись до мене, спитав: «А за Шевченка чували?» — «Або що?» — «Бо тут він був. Кілька днів був. Це зал, де він, було, як не малює, то щось пише».

В. Щурат. «Шевченко про Галичину в 1846 р.»

«Вишневець». Малюнок Н. Орди, літографія Фаянса. 1860-ті рр.

БЕРЕСТЕЧКО

«Побачив я широку розкидисту рівнину, а вдалині виднілося Берестечко. За десять верст до нього ми переїхали в селі Острові річку Пляшову і виїхали в поле, де покончаша пир храбрії русичи, свати попоїша, а самі полегоша за землю руськую».

М. Костомаров. 3 листа до М. Сементовського, кінець 1844 р.

«За прикладом Костомарова він (Шевченко) міг з Почаєва поглянути на поля Берестечка».

В. Щурат. «Шевченко про Галичину в 1846 р.»

«Берестечко. Місце бою Б. Хмельницького з поляками. На першому плані — пам'ятник на могилі аріанина Пронського». Малюнок Н. Орди, літографія Фаянса

«Ой чого ти почорніло,
Зелене поле?»
— Почорніло я од крові
За вольную волю.
Круг містечка Берестечка
На чотири милі
Мене славні запорожці
Своїм трупом вкрили.
Та ще мене гайворони
Укрили з півночі...
Клюють очі козацькїї,
А трупу не хочуть.
Почорніло я, зелене,
Та за вашу волю...
Я знов буду зеленіти,
А ви вже ніколи
Не вернетесь на волю,
Будете орати
Мене стиха та, орючи,
Долю проклинати.

**Т. Шевченко. «Ой чого ти почорніло...»
[Друга половина 1848 р., Косарал]**

«Отак коли вийдеш на поле орати, заставиш у борозну плуга, то він аж гарчить по кістках, неначе по якому камінню. Не раз аж леміш пощербиться».

К. Поліщук. «Український музей на козацьких могилах під Берестечком»

В ОКОЛИЦЯХ КОВЕЛЯ

«На двох малюнках тушшю зображені: 1) церква в с. Вербка, де було поховано князя А. М. Курбського за три версти від Ковеля, і 2) церква, побудована в с. Секуні приятелем Курбського Калиметом. Додано до першого з цих малюнків креслення...»

М. Шугуров.

«О рисунках Т. Г. Шевченко, исполненных по поручению Киевской Археографической комиссии в Волынской губернии»

«Виїздивши вздовж і впоперек Волинь і Поділля і діждавшись у Житомирі осіннього болота, щасливо вернулися в Київ».

Т. Шевченко.

«Мандрівка з приємністю та й не без моралі»

*«Волинь. Село Вербка.
Церква Андрія Курбського». Літографія Г. Гроскопфа. 1845*

«Божниця в Луцьку». Гравюра Діаментовського. XIX ст.

До 200-ліття Т. Г. Шевченка

«Любартів замок у Луцьку». Малюнок Г. Потоцької, гравюра Вагнера. 1820

«Поштова контора повітового містечка». Малюнок XIX ст.

«Дубно на Волині, над річкою Іквою». Малюнок Н. Орди, літографія Фаянса. 60-ті роки XIX ст.

Матеріали рубрики уклад **М. О. Сташенко**, кандидат фізико-математичних наук,
доцент, головний редактор науково-методичного вісника „Педагогічний пошук”